

Колишня парафіяльна церква (зруйнована церква), Мале Мужієво (Kismuzsaly)

Село Мале Мужієво, (в наш час є частиною поселення Мужієво (Nagymuzsaly)), яке було покинуте після карального набігу польських військ під командуванням маршала Любомирського у 1657 році, розташоване за декілька кілометрів на південний схід від міста Берегове (Beregszász), поруч з дорогою на Виноградово (Nagyszőlős), біля Мужієва.¹ Село, населення якого складалося із замкових кріпаків, вже у XIII столітті згадувалося окремо від свого побратима. Король Андраш II у 1232-му році подарував село доглядачеві березької лісної домінії.² Достовірно відомо, що мужієвська кам'яна церква, освячена в честь Іоана Хрестителя, яка у 1330-х роках згадується в реєстрі папської десятини, знаходилася в Мужієві, але не можна виключити, що в цей час Мале Мужієво ще також належало до цієї церкви.³ Про село та його церкву – відповідно до назви – згадується в середньовічній епоху набагато менше, ніж про Мужієво, що переросло в опідум. Поселення, окрім кушайського сімейства Якців, було у власності, в основному, місцевого дрібного дворянства – родин Боршовай, Оросі, Шурані, Сірмаї – аж до кінця середньовічної епохи.⁴ Як нам відомо, у 1446-му році церква мала титул Діви Марії, і в цей час згадується також ім'я старости (*villicus*-а) – Пала Бачо.⁵

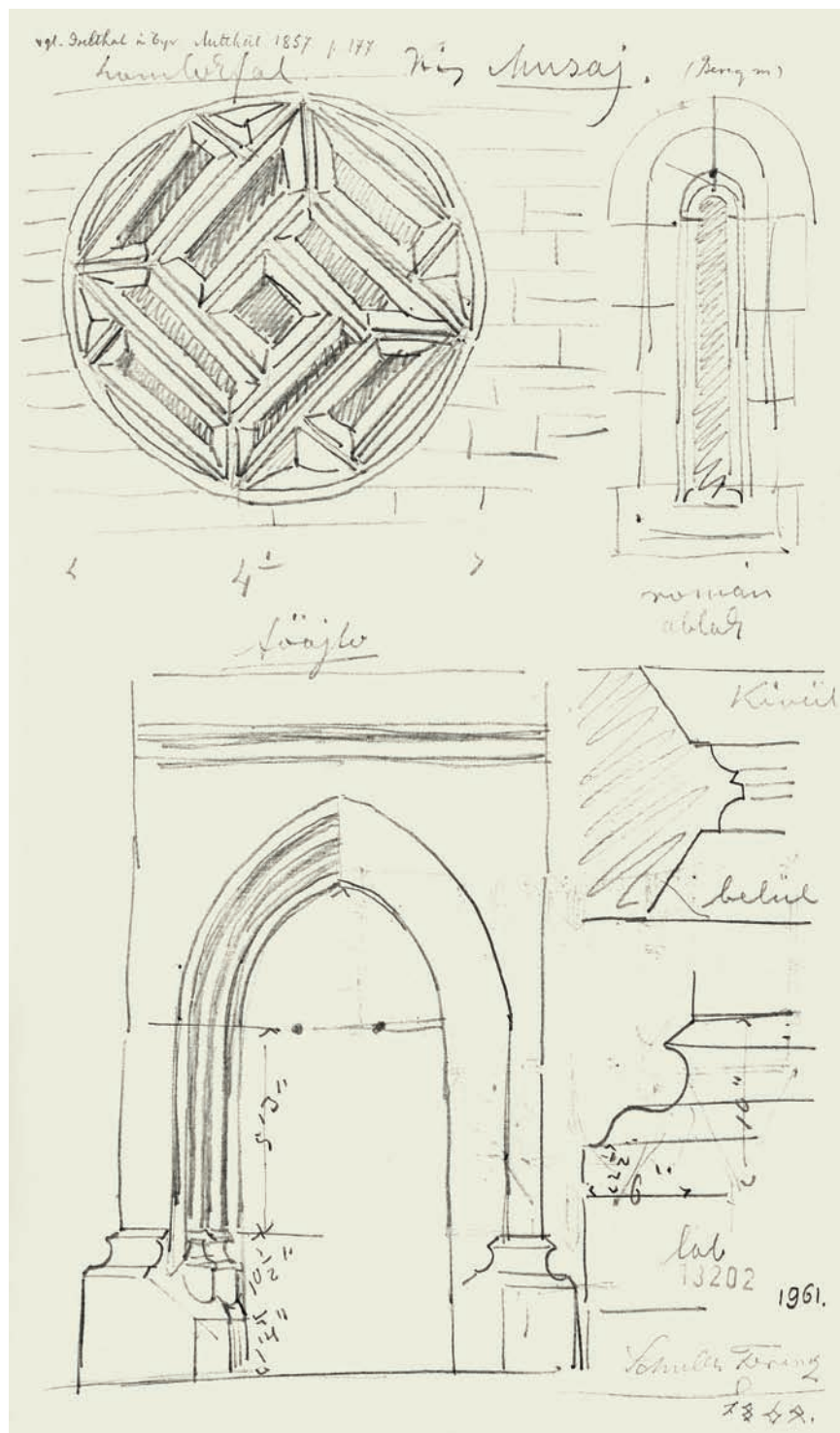
Руїни церкви знаходяться посередині орних земель, що обмежують західну частину Мужієва з півдня. Флоріш Ромер, після відвідування руїн у 1864-му році, згадував про них таким чином: *Через двадцять років про них залишаться на згадку лише ці жалісні рядки і те, що не вдалося завершити людським вандалізмом, буде повільно знищено невмолимим часом!*⁶ На основі ескізів, зроблених під час тодішніх досліджень церкви Ференцом Шульцем, та фотознімків довоєнного періоду, стан руїн за минулі сто п'ятдесят років дивним чином змінився лише в дуже незначній мірі – без будь-якого зовнішнього охоронного втручання.⁷ Зовнішні стіни як нефу, так і апсиди збереглися приблизно до середини вікон, але східна та західна стіни нефу збереглися повністю, а їх фронтони – більш ніж на дві треті частини своєї висоти.

Стіни невеликої за розмірами, орієнтованої престолом на схід церкви, зведені з ламаного каменю, кути армовані, її конструктивні елементи викладені з тесаного каменю. В структурі стін можна відрізнити більш-менш різноманітні горизонтальні типи кладки які, загалом, характерним чином підігнані до певних рівнів конструкції, але це навряд чи вказує на перепланування та різну періодику, а попросту є наслідком

вирівнювання стін під час їх кладки та відповідних технологічних змін.⁸ На фасадах церкви, в багатьох місцях спостерігаються гнізда балок будівельних лісів, а на внутрішніх кутах видніються ще й незначні залишки штукатурки.

До східної частини прямокутного в плані нефу будівлі примикає односекційна апсида, обмежена п'ятьма сторонами восьмигранника, що вужча на товщину стін з двох боків, біля північної стіни якої раніше була ризниця.⁹ За винятком західного порталу та ризниці, будівля оточена однорідним цоколем, профільний облом якого зверху має тонкий скіс, більшу розміром пів-викружку, сполучений з нею валик і мешу четвертинну викружку.¹⁰ Коронний карниз будівлі зберігся лише в двох місцях – в західному та південному куті нефу. На першому місці зберігся повністю увесь складний профіль, витесаний з двох пластових каменів, в другому випадку – вже лише нижній пласт. Нижній профільний облом складається з витесаної в скосі пів-викружки, вертикальної пластини, пів-валика, більшої пів-викружки та скосу.¹¹ Зовні неф не підпертий контрфорсами, але вільні кути апсиди – так. Найкраще зберігся південно-східний контрфорс, але верхня частина тут також вже зруйнована. Його фасад розчленований водостічним жолобом, над яким площина стіни трохи відступає, тобто колись він був, напевно, дводільним.

На осі західної стіни нефу стоїть будова порталу, яка трохи виступає з площини стіни.¹² Структура з каменю-квадру імплантована в стіну з ламаного каменю. Вона має зверху завершення у вигляді скошеного горизонтального карнизу, нижній профіль якого складається з облому з пів-валика, більшої пів-викружки та скосу, а внизу – із цоколя, який має в завершенні виточений в скосі карниз з викружкою.¹³ У фронтальну сторону стіни заглиблена рама з сегментним завершенням, профіль якої зі внутрішнього боку утворений наступними обломами: скіс, пів-викружка, більший пів-валик, окантований валиком та скосом, викружка, виступаючий з плити грушоподібний валик, скіс. На верхній, скошеній поверхні цокольної глиби з фронтальною площиною з подвійним надломом, можна розібрати цокольні барабани обломів з гладкими сторонами. Внутрішня поверхня завершення рами колись була заповнена тимпаном, на що вказують дві витесані виїмки правильної трапецевидної форми з двох сторін внутрішньої поверхні на висоті опори п'ят арки. На основі цих даних неможливо визначити, чи був цей тимпан знизу прямий, або мав завершення в вигляді надверного контрфорсу. На

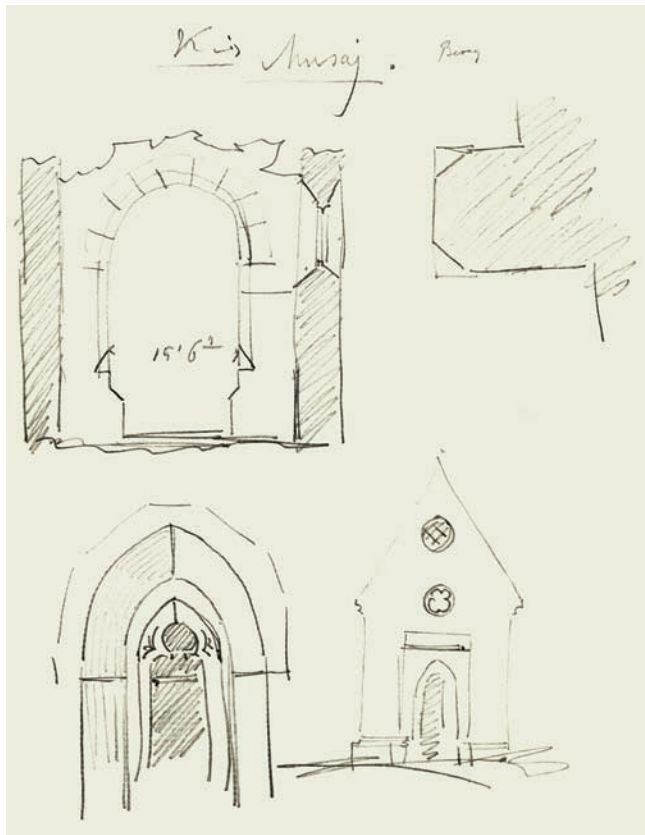
1. Фрагменти руйн церкви (Ференц Шульц, 1864)

внутрішній стороні порталу також видніються заглиблені в стіну гнізда для колоди-засову, що служив для його закриття. Трохи вище над порталом стіна прорізана невеликим вікном з чотирилопатевим арковим завершенням, а в верхній частині фронтона на фотознімках, зроблених у 1930-х роках, ще видніється

прорізане тут кругле вікно трохи більше за розміром, незвична решітка якого складалася з двох переплєтених прямокутників та квадрату посередині.

Посередині південної стіни нефу, знизу видніється вибірка стіни, що має в верхній частині своєї внутрішньої сторони

завершення в вигляді сегментної перемички. Це є місце того portalу, раму якого, вірогідно, забрали звідси при реставрації в готичному стилі берегівської парафіяльної церкви в період 1837–1846 років, і яку було вмонтовано в якості південного входу західного фасаду тамтешньої церкви.¹⁴ Під час монтажу, сильно оштукатурену та побілену раму з півциркульною перемичкою, можливо, в деякій мірі видозмінили. Її профіль зсередини в даний час складається з наступних архітектурних обломів: пів-валик, що виростає зі скосу, пів-викружка, грушоподібний валик в супроводі тонкого валика, валик, розташований поміж двома викружками, та скіс.¹⁵ Верхня частина її цокольного блоку зі скошеною фронтальною площиною в даний час завершується горизонтальною площиною, і профіль рами відходить безпосередньо з неї. На південному фасаді мужіївської церкви знаходяться також і два тонких вікна однакової конструкції та однакового розташування, від яких збереглися лише їх нижні половини. Їх бокові поверхні виконані зі скосами, завершення було півциркульним.¹⁶ Північна стіна нефу не має архітектурних обломів. Його інтер'єр мав плоске перекриття, що можна добре визначити зсередини західної та східної стін. Хоча слідів склепіння непомітно ніде, площина стіни на рівні увінчувального карнизу має горизонтальний уступ. В західній частині нефу видніються сліди хорів. На короткій ділянці північної та південної стін – приблизно поміж лінією західного вікна південної стіни та західною стіною –

2. Фрагменти руйн церкви (Ференц Шульц, 1864)

3. Архівне фото західного фасаду

безпосередньо над рівнем віконних карнизів розташовані гнізда для балок. Ці гнізда виглядають закладеними пізніше і, оскільки, зсередини західної стіни сліди перев'язки відсутні, то хори вірогідно були виготовлені з дерева. Ймовірно, вони були встановлені в церкві вже в епоху реформації.

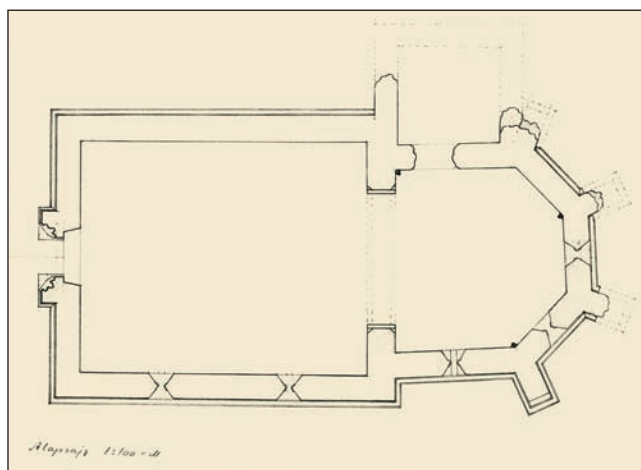
Неф відокремлений від апсиди тріумфальною аркою з півциркульним завершенням. Її колони мають знизу квадратні цоколи, які з боку отвору мають завершення з тонким скосом на висоті приблизно в один метр над первинним рівнем підлоги. Безпосередньо над цим колони продовжуються зі скосом граней з обох боків. На звернутій донизу поверхні тріумфальної арки ще й донині помітні сліди настінних розписів червонуватого та оранжевого забарвлення. Ромер ще зміг дещо з них розібрати: *На вельми гарному малюнку зображена постать з мовною смугою, на якій з вицвілих букв я зміг розібрати лише наступне: face / nobis de die / ofe (?) – і частину цифри...40., ймовірно 1440. (?)*.¹⁷ На обох стовпах тріумфальної арки – з внутрішнього боку пролому видніється по одному витесаному гнізду для балок на висоті плеча, що свідчить про колишню наявність аркового хреста. На ділянці фронтальної стіни над аркою знаходиться вузький мурований стріластий отвір, що з'єднував між собою простір горища нефу та апсиди.

На східній, південно-східній та південній стінах апсиди прорізано по-одному вікну, форми яких дуже схожі до форм

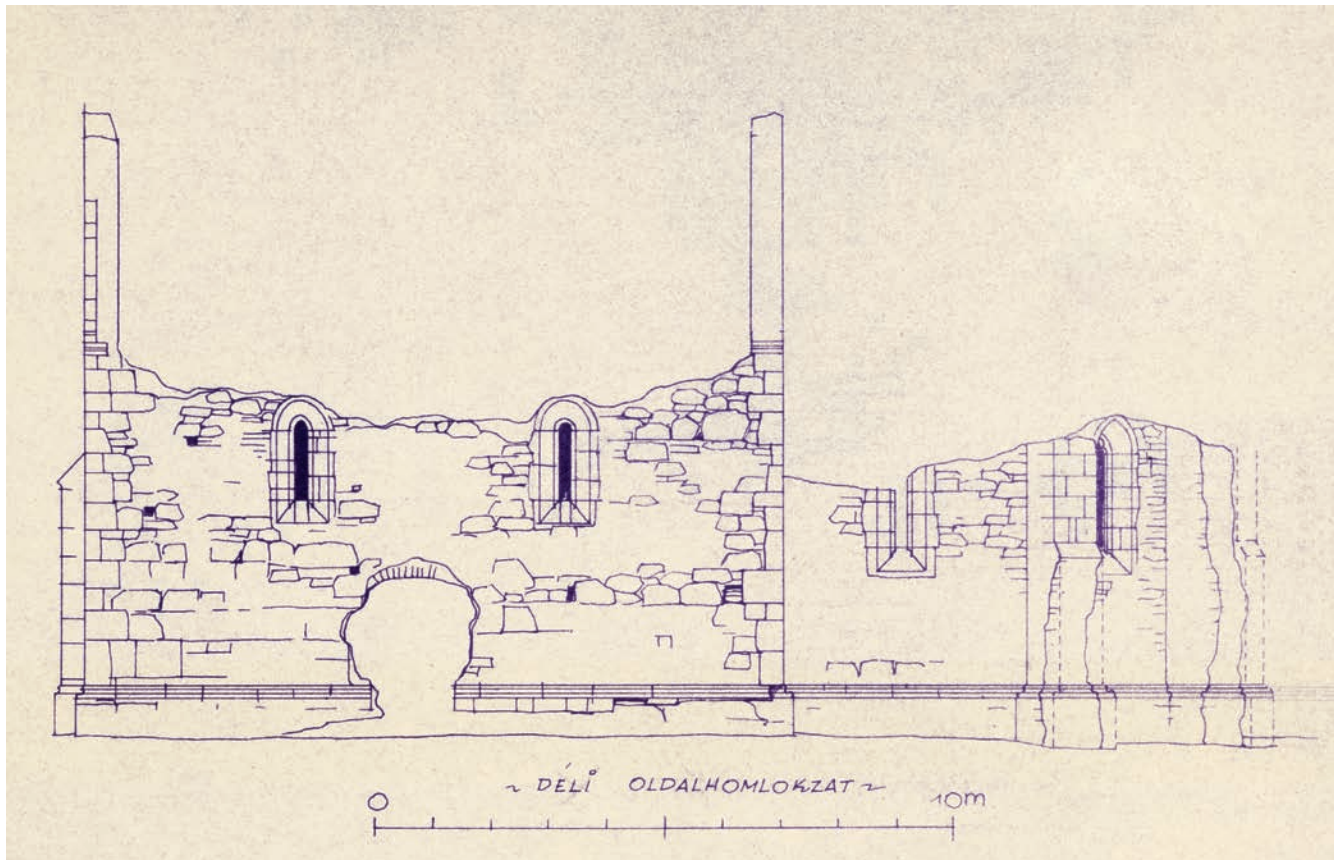

4. Архівне фото руйн церкви з південно-східної сторони

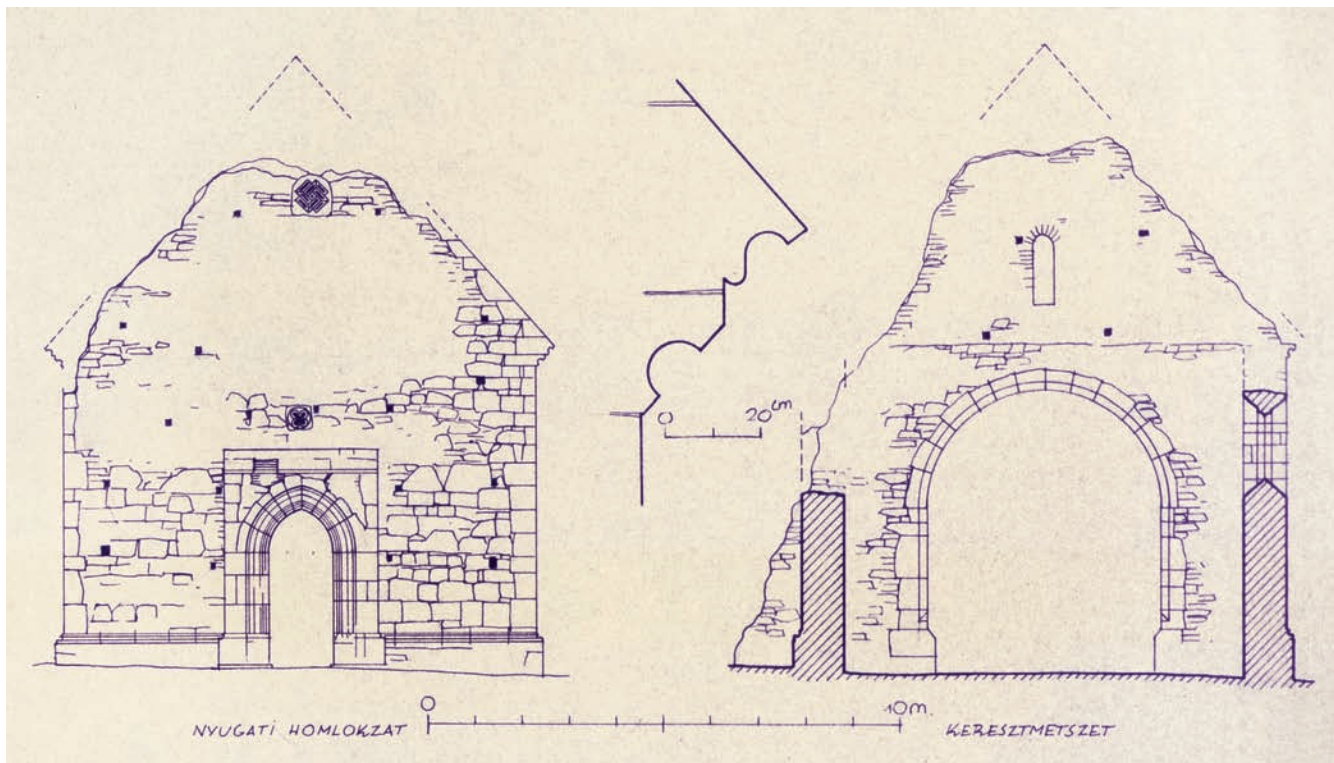
вікон нефу. Їх отвори є трошки ширшими від попередніх, бокові їх поверхні такі ж самі прості, скошені. На сьогодні збереглося лише декілька їх нижчих пластових каменів, але ймовірно, що Шульц змалював південно-східне вікно ще в його цілому стані, адже як свідчать архівні фотодокументи, в 1930-х роках воно ще стояло.¹⁸ Згідно цього, вікна апсиди були стрічастими і мали в завершенні по дві трикутні орнаментальні прикраси. В південну стіну святилища заглиблена седілія з сегментним перекриттям, що мала колись кам'яне обрамлення, берма та декілька уламків опорних каменів обрамлення зі скошеними гранями якої ще залишилися на своєму місці. На північному боці виїмка в стіні вказує на місце колишніх дверей ризниці, від кам'яної рами якої – якщо була така – вже не залишилося слідів. Східніше звідси, в північній стіні знаходиться невелика, квадратної форми ніша, що слугувала по всій імовірності для зберігання культових

5. План зруйнованої церкви

6. Схематичний план південного фасаду

7. Західний фасад та поперечний розріз церкви з балюстрадою нефу

8. Руїни церкви з південно-східної сторони

9. Руїни церкви з південно-західної сторони

предметів. Апсида була колись перекрита нервюрним склепінням, п'яти якого ще видніються в її північно-західному, південно-східному кутах та північному куті торцевої стіни. В обох кутах з поверхні стіни відходить єдина нервюра, з однією канавкою, тобто тут ми маємо справу зі склепінням найпростішої форми.

Від сакристії збереглися залишки її західної та східної стін у місті їх примикання до північно-східної стіни нефу та апсиди, на місцезнаходження її північної стіни вказує вже лише земляний насип. Вона скоріш за все мала пряме перекриття, оскільки ззовні стіни на північному боці апсиди, що розташована вище, не спостерігаються сліди склепіння.

Те, що в даний момент ще залишилося від мужіївської церкви – є результатом абсолютно єдиного методу будівництва. Цього не міняє ні трошки інша конструкція матеріалу її стін, ні факт розміщення її західного portalу в стіні, як окремої структурної одиниці. Періодика її будівництва, наперекір незначному об'єму літературних джерел, в яких вона згадується, має значні розбіжності. Імре Генсльманн, посилаючись на романський характер її тонких, частково півциркульних вікон, та на основі інших ознак будівлі, датує її зведення XV століттям, пояснюючи це тим, що згадані форми вікон спостерігаються також і на інших об'єктах даного регіону в цей період.¹⁹ Карой Чані та Геза Лукс, без особливого обґрунтування, датує її будівництво близько 1300 роками, що було перейнято також і Алайошем Дешманном.²⁰

Тонкі, скошені вікна церкви, які в нефі окрім цього мають ще й півциркульні завершення, загалом, дійсно мають форми, притаманні епосі Арпадовичів. Проте, все ж таки ми повинні погодитися з Генсльманном, що на даній території – звичайно, й в інших регіонах також – вони можуть траплятися й набагато пізніше.²¹ Але окрім вікон, на церкві взагалі не вбачається таких форм, які б настійно вказували на часові межі ламі XIII–XIV століть.²² Цокольний карниз, головний карниз, п'яти нервюр чи профіль нервюр мають ознаки цілком позачасових архітектурних рішень, але в період з другої половини XIV століття до XVI століття вони були набагато більше розповсюдженими, ніж раніше, особливо в випадку подібних за розмірами сільських церков.²³ Проте вирішальним аргументом в питанні датування церкви Малего Мужієва є зовсім не ці міркування, а її західний портал. Портальні конструкції з горизонтальним верхнім завершенням, що виступає за площину стіни, відомі вже з романської епохи. Деякі з них, що датовані останньою третиною XIII століття, були виконані подекуди зі стрічастим завершенням portalу.²⁴ Проте їх обрамлення в більшості випадків є простим ступінчастим, в той час як тонке обрамлення зі складним профілем, що представлено в Малому Мужієві, разом з профільованою цокольною глибою та, головне, з барабанами стовбурів окремих обломів – однозначно вказують на більш пізню епоху. Портал можна віднести до типу, що був поширений, в основному, в храмах саксонських поселень Трансільванії, таких як керцьська (Cârța) церква, кафедральний собор в Альба Юлії (Alba Iulia), а також західний портал церкви Св. Іштвана в Бая-Маре (Baia Mare), які

можна датувати, приблизно, від другої половини XIV століття до першої чверті наступного століття.²⁵ Більш точна періодизація цих порталів та з'ясування їх відношення один до одного – вимагають повного дослідження згаданих будівель, але найближча аналогія до portalу с. Мале Мужієво знаходиться навіть не серед них. В парафіяльній церкві Берегова, розташованого за декілька

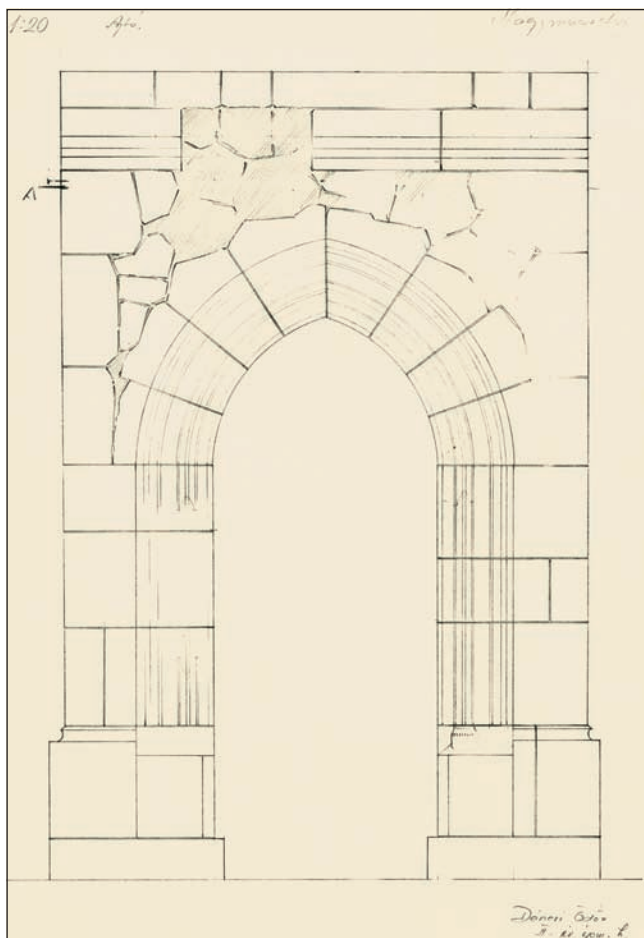

10. Залишки настінного розпису на тріумфальній арці

кілометрів від колишнього села, знаходиться одразу два екземпляри цього типу порталів північний портал нави та будівля, що веде зі святилища до ризниці, яка колись майже напевне була західним порталом каплиці Св. Михаїла церковного кладовища.²⁶ Окрім основної конструкції, схема профілю їх обрамлення також відповідає мужіївській, а одним принциповим своїм архітектурним рішенням вони так само відрізняються від трансільванських типів порталів, як і мужіївський: на їх рамах відсутня смуга капітелі, яка в Трансільванії є повсюди. Досить однозначним виглядає той факт, що мужіївський портал був виготовлений на основі прикладів порталів в Бая-Маре, особливо якщо взяти до уваги вікно з чотирилопатеvim арковим завершенням, що розташоване над першою з них. Цей квадрофолій розташований не в тій загальноприйнятій позиції, що відповідає положенню

сторін стоячого хреста, а в позиції, що зустрічається набагато рідше – повернений на 45° від цього положення, тобто два листа спрямовані доверху, а два – донизу. Масверк вікна, що розташоване на ділянці стіни поруч з північним берегівським порталом, має форму чотирьохлисника в такому ж самому положенні. Варто також відзначити в цьому контексті, що як в мужіївській, так і в берегівській церквах тріумфальні арки збудовані з півциркульними завершеннями. Все це означає, що маломужіївський портал, а разом з ним і всю церкву, можна датувати періодом побудови порталів берегівської церкви. Оскільки їх можна датувати першою половиною XV століття, то і зруйновану церкву колишнього Малего Мужієва, яка ще в більшості стоїть – також можна вважати збудованою в цей період. Для більш точного визначення віку церкви можуть допомогти ще й записки Ромера, який бачив на тріумфальній арці дві останні цифри якоїсь дати (40), і самостійно доповнив їх до числа 1440. Окремо слід згадати про незвичайні зображення в верхній частині фронтона західного фасаду. Мова йде про вписаний в загальне коло, переплетений подвійний прямокутник.²⁷ На основі архівних фотознімків однозначно, що це була проламана кам'яна решітка і на основі малюнка, зробленого Шульцем, ясно також і те, що цей мотив було сформовано за рахунок членування масверку.²⁸ Цей геометричний орнамент

більш за все нагадує стрічкові переплетення, поняття яких було введено в національну фахову літературу Йозефом Чемегі під назвою «ланцюговий хрест». На території угорського королівства ці мотиви характерні, в основному, для пам'яток романської епохи. Вірогідно, найближчий аналог мужіївського мотиву – це шар королівського скіпетра, на якому також зображено вписане в коло переплетення, трошки складнішої форми. Він був відомий і пізніше, про що свідчить гербове зображення на одній з могильних плит кінця XIV століття. Більш того, нерідко зустрічається також і в готичному мініатюрному живописі, включаючи гуманістичні книжкові прикраси.²⁹ В Мужієві, виходячи з його форми в розчленованому масверку, він, безумовно, походить з епохи готики. Без порівняльного матеріалу, окремо взятий цей мотив було б важко датувати, очевидно, він був створений разом з будівлею. Звідки взявся цей, безумовно старовинний в той час мотив і з якою метою його зобразили – через його унікальний характер в кам'яному різьбленні того часу – навряд чи можливо з'ясувати. Не виключено, що його було розміщено на фронтоні головного фасаду з апотропеїчною метою, як це вважав Чемегі. В зв'язку з ним варто звернути увагу ще на одну річ через наступне: якість компоновки та обробки вікна – на основі зображень, які про нього збереглися – є особливо високою. Хоча для майстра,

11. Схематичний план західного portalу

12. Західний портал церкви

13. Замикання західного порталу з інтер'єру церкви

який його виконав, цей мотив і не міг бути звичайним – він витесав його впевнено, і на додачу ще й успішно адаптував його в практику виготовлення готичних кам'яних масверків.

Зведена з каменю церква цього незначного поселення, з численними різьбленими деталями, більш складною в порівнянні з іншими сільськими церквами структурою обломів, є на диво точною будівлею. Факт збереження будівлі нібито пов'язаний також і з тим, що жителі села не змогли розібрати її старанно зведені, масивні стіни.³⁰ Її західний портал за якістю зовсім не поступається згаданим берегівським порталам, просто він є їх на порядок меншою копією. Це вказує на можливість того, що Берегове не лише відіграло роль оригіналу при будівництві храму в Малому Мужієві, а також і на те, що в його будівництві взяли участь ті ж самі майстри, які будували храм в центрі комітату. На це може вказувати і той факт, що західний портал було вбудовано в стіну як окрему конструкцію. Насправді, не дуже ймовірно, що в той час, коли в Берегові функціонував великий цех з тесання каменю – в незначному сусідньому селі звали б також подібний цех. Набагато більш практичним видається припущення, що працюючим в Мужієві мулярам, постачали тесаний камінь з Берегова, більш того – церкву планував один з майстрів, які там працювали.

Звичайно, невідомо, чи були за цією гіпотезою якісь особисті, історичні стосунки. Більшість з окремо взятих власників села з числа дрібного дворянства, напевне, була не в змозі індивідуально

14. Фрагмент коронаційного скіпетра

профінансувати таке будівництво, але це було, принаймні, сумнівним навіть при їх об'єднанні. Можливо, в церковній організації були певні, нам невідомі взаємозв'язки, які могли забезпечити фінансову основу для будівництва храму, що виділяється з ряду сільських церков.

Фотознімки виготовив Аттіла Мудрак (8-10, 13, 15), Тібор Коллар (12) та Карой Селені (14), джерело архівних матеріалів: Центр ім. Форстера, науково-технічний архів 13202 (1), 13201 (2), К 6092 (5), К 6094 (6), К 6096 (7) К 6085 (11); Центр ім. Форстера, фотоархів 063.422PD (3), 065.807PD (4).

Примітки:

- ¹ Про военний похід в Польщу Дєрдя Ракоці II та нанесений у відповідь каральний удар поляків і його відношення до Малого Мужієва, див.: МoТ III/2.: 1068–1072.: LENOSZKY 1862. 271.
- ² GyÖRFFY 1963. 546.
- ³ Дані реєстру десятини див.: МoН. VAt. I/1.: 333., 350., 365. 1337: (*unacum ecclesia lapidea sub honore beati Johannis Baptiste*) DL 41387 – AO VII.: 602.: № 322.; GyÖRFFY 1963. 546.
- ⁴ Див.: Дослідження *Петера Немета* в цій книзі; а також NEUMANN 2006. 94.: № 218., 108–109.; No 252., 111–112.: № 259–260.; МАКСАУ 1990. I.: 180.
- ⁵ Карой, грам. II.: 248–249.: № 149.
- ⁶ Центр ім. Форстера, Науковий Архів, спадщина Ромера, ном.: 379/5.
- ⁷ Центр ім. Форстера, Архів креслень, ном. екс.: К 13201, 13202; Фотоархів, ном. екс.: 65.807, 65.810.
- ⁸ Див., напр. західну стіну, на якій біля вершини порталу простягається в горизонтальному напрямку змінена кладка, а потім на висоті головного карнизу кладка змінена ще раз. На південній стіні нефу, на рівні вершини колишнього порталу також спостерігається зміна кладки, див.: Центр ім. Форстера, Архів креслень, ном. екс.: К 6097.
- ⁹ Внутрішні розміри нефу приблизно 10,5 × 8,5 м, апсиди 6 × 6,5 м: Центр ім. Форстера, Архів креслень, ном. екс.: К 6095.
- ¹⁰ Малюнок: Центр ім. Форстера, Архів креслень, ном. екс.: К 13202.
- ¹¹ Дослідження: Центр ім. Форстера, Архів креслень, ном. екс.: К 6096.
- ¹² Заміри та їх схема: Центр ім. Форстера, Архів креслень, ном. екс.: К 6085, 13202.
- ¹³ Ромер бачив також і залишки розписів на верхньому карнизі: *Зверху має прямий карниз, канавка якого була пофарбована в червоний колір, а інші частини – в зелений колір, і був прикрашений темно-червоними та білими лініями.* Центр ім. Форстера, Науковий Архів, спадщина Ромера, ном.: 379/5. – також див. там же: Конспекти Ромера, XVI. 16.

- ¹⁴ Див. про це результати досліджень берегівської церкви в даній книзі. Слід помітити, що рама берегівської церкви на основі своїх розмірів ледве поміщається впритиск в виїмку стіни мужіївської церкви, опора бувшого порталу якої ще знаходиться на місці, пластовий камінь її, щоправда, нерозчленований.
- ¹⁵ Дещо інші заміри: Центр ім. Форстера, Архів креслень, ном. екс.: К 1509.
- ¹⁶ Віконні завершення: Центр ім. Форстера, Фотоархів, ном. екс.: 65.807; Архів креслень, ном. екс.: К 13202.
- ¹⁷ Центр ім. Форстера, Науковий Архів, спадщина Ромера, ном.: 379/5. – також див. там же: Конспекти Ромера, XVI. 17–18.; також RÓMER 1874. 127 (змішано з побаченим в Мужієві).
- ¹⁸ Центр ім. Форстера, Архів креслень, ном. екс.: К 13201; Фотоархів, ном. екс.: 65.807, 65.810.
- ¹⁹ HENSZLMANN 1864. 150.
- ²⁰ CsÁNYI–LUX 1943. 227.; DESCHMANN 1990. 126.
- ²¹ Див. напр. парафіяльну церкву в сатмарському Надьскереші (Nagysekereş), де дослідження стін одночасно підтвердили, що вікно південно-східної стіни її апсиди, яке дуже схоже на вікна апсиди маломужіївської церкви, було зроблене одночасно зі зведенням церкви близько 1500-х років, на початку XVI століття, інші елементи конструкції якої, формально також вказують на цей пізній період. ПаПП 2011. 126., Фото 13.
- ²² Про круглі західні фронтонні вікна див. нижче.
- ²³ Див. напр. профіль цокольного карнизу, на каплиці палацу у Вішеграді що датована близько 1366 року (BUZÁS 1990. Фото 24., 219.), а також на закритому балконі епохи короля Матяша (BUZÁS–LÓVEI 2001. Фото 36.).
- ²⁴ SZAKÁCS 2011. 20.
- ²⁵ ENTZ G. A. 1982. 182–189.; ENTZ 1996. 32., 62., 70–71.; KOLLÁR 2011. 196–197. (Papp Szilárd).
- ²⁶ Див. результати досліджень берегівської церкви в даній книзі.
- ²⁷ Малюнок Шульца є не зовсім точним, сторони прямокутника на ньому не всюди розташовані на одній лінії. Центр ім. Форстера, Архів креслень, ном. екс.: К 13202.
- ²⁸ Див. напр.: Центр ім. Форстера, Фотоархів, ном. екс.: 63.422.
- ²⁹ CSEMEGI 1960b. Фото 15–25. і 7/3.
- ³⁰ HENSZLMANN 1864. 150.

15. Південна стіна апсиди з фрагментом тріумфальної арки

Сілард Палп

Реформатська церква, Мужієво (Nagyuzsaly)

Про церкву с. Мужієво, яке розташоване в південно-східній частині Березького комітату, за декілька кілометрів від міста Берегове (Beregszász), вздовж дороги, що веде на Виноградів (Nagyszőlős), ми маємо перші, частково непрямі дані, з першої половини XIV століття. Священик с. Мужієво (*Musay, Muse*) на ім'я Пал у 1334-му році сплатив шість, а в 1335-му році три гроші згідно реєстру папської десятини.¹ Хоча з цієї згадки ще не можна визначити, про яке з двох сіл – Мале чи Велике Мужієво, які в ту пору вже розділилися – йде мова, припустимо, що їх церква ще була спільною. Але, як свідчать дані, що збереглися до наших часів, через два роки потому, церква про яку згадує першоджерело, повинна була знаходитися в Великому Мужієві. Згідно цього, у 1337-му році лампертсаський суддя Петер зі своїм кузеном продали свій мужіївський маєток разом з тамтешньою кам'яною церквою, освяченою в честь Св. Іоана Хрестителя, а далі в грамоті перечислюються сусідні поселення, серед яких фігурує і Мале Мужієво.² Відомі згадки про цю кам'яну церкву також і з 1374-го та 1413-го років.³ В XV столітті Велике Мужієво вважався опідумом, в першій половині цього століття часто згадуються його судді та громадяни.⁴

Звернена престолом до сходу церква, розташована над селом, на сільській виноградній горі. Скоріше невелика за розмірами будівля зберегла свої середньовічні форми.⁵ Її стіни разом з контрфорсами виготовлені, в основному, з

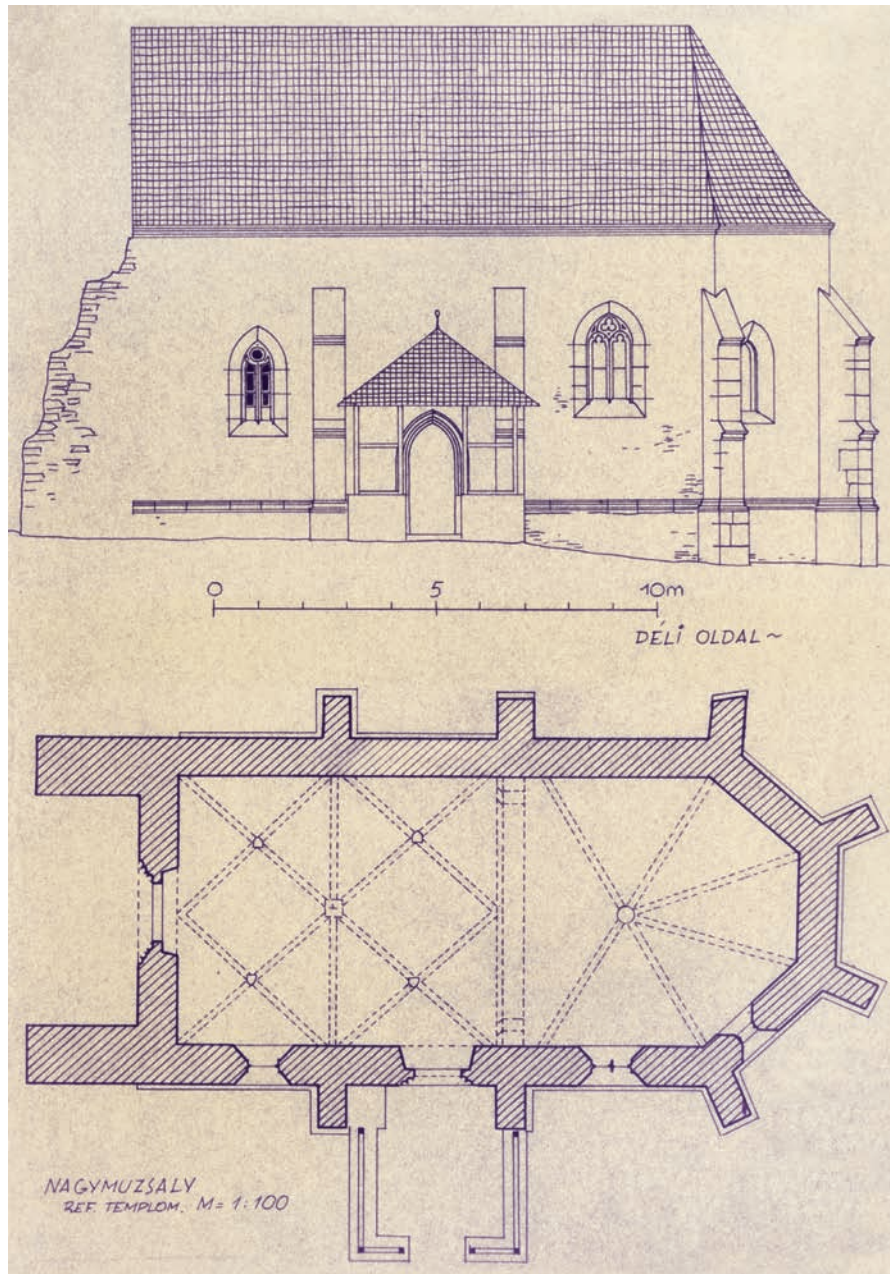
1. Вид церкви з південно-східної сторони

декоративного тесаного каменю (квадери), елементи конструкції також висічені з каменю.⁶ Церква складається з нефу та однакової з ним за шириною апсиди, завершення якої в східній частині обмежене п'ятьма сторонами неправильного восьмикутника, склепіння апсиди має одну травею, а неф – дві. Цоколь, що оточує церкву по зовнішньому периметру, на західній та північній стінах виготовлений з

2. Вид церкви з північно-східної сторони

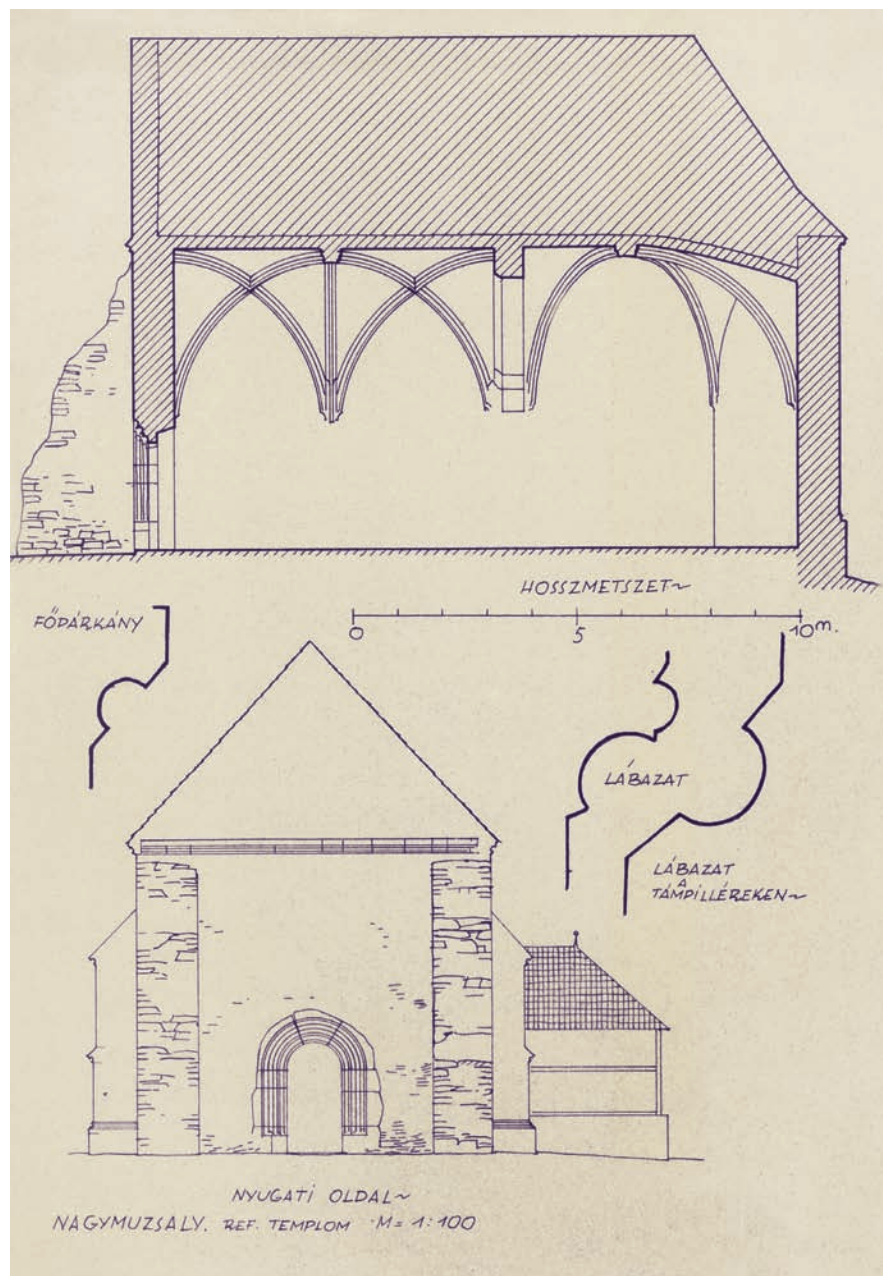
цементного матеріалу та має просту сучасну форму, яка сильно виступає на ділянках північних опор. Середньовічний цокольний карниз в даний момент з'являється на північному краю північно-східної стіни і тягнеться до західної грані південної стіни, але до розташованої тут опори вже не доходить.⁷ Облом профілю цокольного карнизу знизу має тонкий скіс, пів-валик і витесану в вертикальній плиті викружку, але на контрфорсах зроблено простішу форму – витесану в скосі викружку.⁸ Проте тут не йдеться про різні фази, адже в місці сполучення опор з цокольною стіною обидва обломи висічені на одному й тому ж камені. По верхині стін простягається ще й середньовічної форми коронний карниз, профільований викружкою, виконаною в скосі.⁹ Але на західній стіні цей карниз тягнеться вже трошки вище, по поверхні фронтона, і два його кінці вже й не досягають до самих країв стіни, а це свідчить про те, що його було добувану згодом.

3. План та південний фасад церкви

В наш час кути будівлі спираються на контрфорси, яких є по одному на кожному куті і по два на північній та південній стінах. Існування та функції не всіх контрфорсів можна віднести до середньовічного періоду. Оригінальною є західна опора північної стіни, обидві опори південної стіни, а також два контрфорси південно-східної та східної торцевих стін. Вони зроблені з двома уступами і мають на фасаді по два водостічних карнизи, профільовані пів-викружками, виконаними в скосі.¹⁰ Опора, що знаходиться посередині та на східному краї північної стіни, складається з матеріалу стіни колишньої ризниці. Про це свідчать декілька речей: на

відміну від інших опор, вони є одночленними; водостічні карнизи на вершинах їх фасадів не є середньовічними, натомість, мають сучасну форму; на відміну від східної та південної опор, вони розташовані не діагонально, а перпендикулярно до площини поздовжньої стіни; їх товщина складає 91 см, що відрізняється від прийнятої в середньовіччі товщини, що була тоді 61–62 см.¹¹ Хоча в наш час вже нічого не вказує на наявність прорізу, що вів з ризниці до апсиди, і в архівах досліджень його також не відображено, Ромер ще бачив його замуrowані двері.¹² Мало вірогідно, що дві опори західної стіни, які розташовані до неї перпендикулярно, є

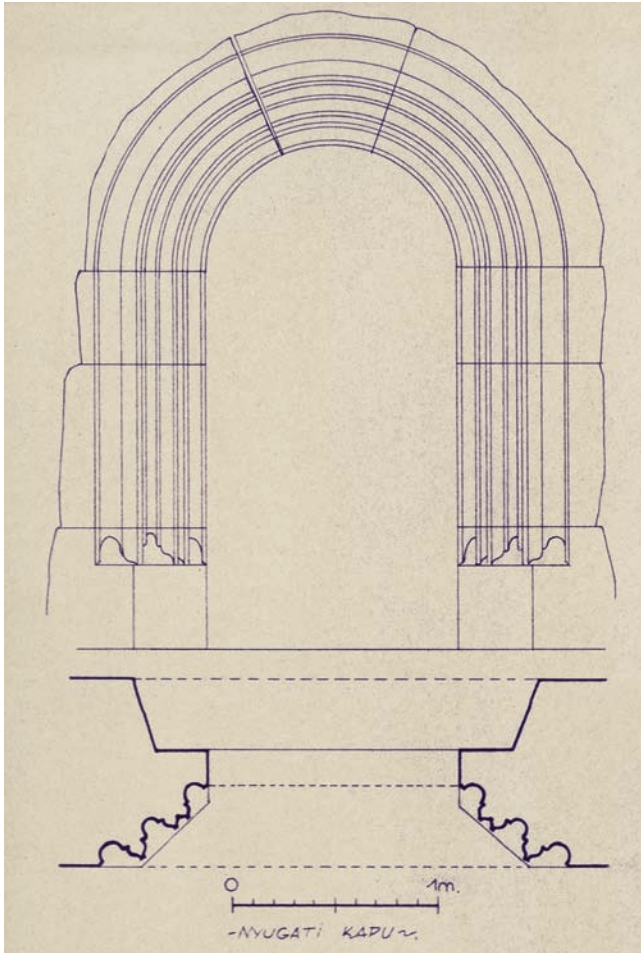
4. Поздовжній розріз та профільні креслення західного фасаду церкви

середньовічним. Їх товщина більша від усіх, що зустрічалися, і складає 1,3 м, вони є трьохступінчатими, і не мають ніякого членування.¹³

Звернений до виноградної гори західний фасад церкви, прорізано єдиним порталом. Його отвір та широка рама мають півциркульне завершення, профіль рами відходить зі скошеного завершення цокольного блоку, фасадна сторона якого знизу має потрійний надлом. В сторону відкриття профіль сформовано наступними обломами: тонкий скіс, пів-викружка, обрамлений двома невеликими валиками діагональний «грушоподібний» валик, пів-викружка,

обрамлений двома тонкими скосами подвійний (!) грушоподібний валик, пів-викружка, тонкий скіс.¹⁴ У вершину фронтона фасаду вмурований сильно побілений барельєф у вигляді бородатої (?) голови.¹⁵

На північному фасаді немає інших деталей, крім вже описаних, а північно-східна ділянка апсиди також не має прорізів. В стіні її завершення розташоване замуроване вікно, обрамлене скошеною боковою поверхнею, яке в даний час має півциркульне завершення, і яке раніше через свої відносно більші розміри, вірогідно, мало стрічасте завершення. Приблизно схожу до цього конструкцію має і вікно на

5. Західний портал церкви

південно-східній ділянці, стріласта арка завершення якого ще проглядається. Масверку вже немає й на цьому вікні, в оригіналі воно також могло бути дводільним, як і попереднє. Вікно розташоване не на осі цієї ділянки стіни, а трохи зміщене в західному напрямку, що може вказувати на наявність в минулому в апсиді головного віктарю порівняно більших розмірів. Трохи відрізняється від цих вікон як розмірами та їх співвідношенням, так і по розташуванню дводільний проріз східної ділянки південної стіни, обрамлений скошеною боковою поверхнею. Він в найбільшій мірі зберіг свій середньовічний стан, в його стріластому завершенні зберігся і глухий масверк: зверху його отвори перекриті стріластими арками, прикрашеними трикутним орнаментом загостреної форми, посередині над ними розташований триконховий мотив, вписаний в трикутник з випуклими сторонами. В середній частині південної стіни відкривається другий вхід до церкви. Він має завершення у вигляді стріластої арки, профіль його рами відходить з верхньої площини цокольного блоку з надламаною фасадною стороною і з боку відкривання складається з тонкого скосу, пів-валика, окантованого пів-викружками тричетвертного валика та половинчастих грушоподібних валиків в супроводі пів-валика.¹⁶ На західній ділянці південної стіни також розташоване дводільне вікно зі стріластою аркою, обрамлене скошеною боковою поверхнею, наскрізний масверк якого складається з єдиного кола без шипової ланки.¹⁷

В даний час внутрішній інтер'єр церкви створює враження єдиного простору. Неф з двома ділянками склепіння хоч і відокремлений тріумфальною аркою з півциркульним

6. Інтер'єр апсиди з західної сторони

завершенням та скошеними з боку нефу гранями від такої ж за шириною апсиди з однією ділянкою склепіння, але п'яти її колон розташовані не на рівні підлоги, а починаються з фризів форми подвійної четвертної дуги, встановлених на висоті плеча і товщиною, що дорівнює товщині дуги.¹⁸ Цілісність стін апсиди порушена лише під її південним вікном, трохи східніше від її осі, ймовірно, мурованою сідлією з сегментно-дуговим завершенням. З кутів відходить по одній нервюрі в напрямку розташованого в центрі склепіння великого замкового каменя, п'яти західних кутів незалежні від триумфальної арки, і трохи зміщені в східному напрямку. Відходи виділені в стінах зрізами, профілі нервюр з обох боків прикрашені пів-викружками, витесаними в скосі. Профіль нервюри охоплює замковий камінь, на його нижній поверхні розташований виділений окремо неприкрашений диск.

Окрім вже описаних в зв'язку з зовнішнім виглядом конструктивних елементів нефу, на середньовічне походження вказує ще і його хрещате склепіння. Воно в принципі складається з двох перехресних нервюр, що охоплюють весь інтер'єр, а також нервюр, що відходять з осей симетрії поздовжніх стін і перетинаються з цими нервюрами та направлені в точки відходів дугових секторів східної та західної стін, а також доповнені додатковими нервюрами, що відіграють роль підпружних арок. Профілі нервюр ідентичні профілям нервюр в апсиді і їх п'яти, що виділені в стінах зрізами, також співпадають з п'ятами нервюр склепіння апсиди. Три нервюри, що знаходяться посередині поздовжньої стіни, відходять не з однієї точки, а розташовані

7. Фрагмент триумфальної арки та п'ят нервюр на північній стіні церкви

8. Склепіння нефу зі східної сторони

9. Поздовжній розріз церкви

впритиск одна до одної. На півметра вище від точки відходу середньої нервюри з'являється ще один зріз. Нервюри східних кутів тут також відділяються від тріумфальної арки. В трьох вузлах нервюр, за винятком північно-східного, неприкрашеного, знаходиться по одному гербовому щиту з гладкою поверхнею та загостреною підставою. З нижньої поверхні замкового каменю склепіння звисає хрестоподібна гліба, що трохи нагадує висячий замковий камінь, всі чотири сторони якого сформовані в вигляді гербового щита з загостреною підставою. Їх поверхні гладкі, лише в середині західного щита можна розібрати рельєфну фігуру, що може бути лілією, або подвійним хрестом. Збоку гліби ще звисає на сьогодні вже невизначений уламок, що описаний Генсльманном як *кінцева квітка*, а Шульц також зображав його як розету.¹⁹

Про середньовічний (?) розпис церкви було зібрано дані, в основному, Ромером. Згідно цього *храм був повністю розкрашений*, під чим він розумів не настінні розписи, а архітектурні елементи декору. Нервюри склепіння разом з їх п'ятами були розмальовані жовтими, червоними і темно-синіми смугами та пунктирними візерунками, а елементи обломів рами південних воріт зсередини були пофарбовані в жовто-охровий, синій, червоний, синій та знову в жовто-охровий колір.²⁰

Про періодизацію храму та, частково, про дату його зведення без дослідження стін та проведення розкопок можна сформулювати хіба-що здогадки. На перший погляд йдеться про єдину цілу споруду, але ясно видно, що велика частина конструкції церкви походить з більш ранньої епохи, ніж перша

половина XIV століття, тобто вона не могла бути частиною кам'яної будівлі, що згадується в тодішніх літописах. На більш ранню споруду головним чином може вказувати півциркульне завершення перебудованої пізніше тріумфальної арки, а також та обставина, що ані нервюри апсиди, ані нервюри нефу, які відходять поблизу неї, не розташовані в створеному нею куті стіни, тобто були тут розміщені пізніше. В усякому разі насторожує той факт, що тріумфальна арка з півциркульним завершенням в готичній архітектурі регіону не була невідомою, і такі елементи можна зустріти якраз в (колишній) парафіяльній церкві села-побратима, Малому Мужієві, та в сусідньому Берегові (дві останні будівлі, принаймі деякі їх частини знаходяться в тісному зв'язку одна з одною).²¹ Але якщо тріумфальна арка відноситься до більш раннього періоду, то ширина тогочасного нефу співпадала з теперішньою, в той час як апсида могла бути меншою, навіть півциркульною. Виконана однієї ширини з нефом, теперішня полігональна апсида з контрфорсами, вже в будь-якому випадку була побудована в той більш визначений, пізніший період, який представлений головним чином порталом та склепінням храму. Однак, в даний момент неможливо визначити, в якій мірі відносяться стіни теперішньої нави до якоїсь більш ранньої будівлі і до якої ступені їх перебудували.²²

Для визначення дати цього більш пізнього періоду ми вже маємо деякі морфологічні дані. Хрещате склепіння в нашій країні до другої третини XV століття навряд чи можна уявити, тим більше не в церкві поселення таких розмірів. Перший приклад форми мужіївського склепіння, що є не дуже поширеним, зустрічається вперше в братиславській

церкві Святого Мартина, яка є королівським даром від 1430-х років.²³ Але цим типом перекриття користувались ще й в період близько 1500-х років, на початку XVI століття, як це видно на прикладі церкви оклівської парафії, що розташована в сусідній Угорці, неподалік від Мужієво, і навряд чи без його впливу.²⁴ Для подальшого уточнення дати побудови, деяку надію вселяє ще дослідження півциркульного завершення готичного західного порталю з багатим профілюванням і форма гербових щитів, зображених в точках перетину нервюр нефу. Півциркульна дуга, поряд зі стрічастою дугою – в готиці першої третини XV століття знову стала більш популярною, а форма щита з загостреною підставою використовувалась з другої третини століття.²⁵ Отже, малоімовірно, щоб згадана перебудова відбулася раніше кінця епохи Жигмонда. Тяжко сказати, до якої ступені вперед в часі можна віднести початок цих робіт. Згадані форми були присутні в готичній архітектурі до кінця її періоду і хоча, наприклад, форма масверку південного вікна апсиди вказує скоріше на епоху Жигмонда, однак масверк нефу нагадує архітектурні рішення періоду близько 1500-х років. Допомогою в вирішенні цього питання могли б послужити якісь відомі нам аналогії цих двох рідко застосовуваних архітектурних рішень. Злита воедино пара грушоподібних елементів на західному порталі та прикрашене гербовими щитами доповнення замкового каменю склепіння нефу – у всякому разі для мене – невідомі з інших об'єктів, тому їх подальша поява може бути цінною з точки зору датування, навіть якщо самі ці рішення і можуть здаватися досить провінціальними.

10. П'ята арки в південній стіні нефу

11. Замковий камінь нефу

Відносно склепіння нефу варто задуматися ще над однією річчю. В зв'язку з формою тріумфальної арки ми вже згадували про можливу роль розташованого неподалік Берегова, як прикладу для наслідування, що є однозначним в випадку церкви Малого Мужієва.²⁶ Можна поставити питання – чи не в берегівській церкві, а саме в її апсиді було колись склепіння, що могло стати прототипом не дуже поширеного велико-мужіївського склепіння. І хоча при зведенні псевдоготичного склепіння берегівської церкви, в середині XIX століття вже не було її середньовічного склепіння, що зруйнувалося набагато раніше – в усякому випадку в повній його цілісності – проте слід відзначити, що на плані нинішнього склепіння спостерігаються в трошки видозміненій формі такі його елементи, які можна побачити також і у Великому Мужієві.

В середині та в останній третині XV століття, а також в першій половині XVI століття Мужієво мало декількох влас-

ників: кушайські Якчі, сімейство Карої, березький надзупан Балаж Кесі, белтекські Драфії, або Міхай Бюді, а також ремітські павліканці.²⁷ Наведене вище невизначене датування, велика кількість власників та часта їх зміна не дає можливості визначити серед них тих, хто був забудовником. Щонайменше, сім гербових щитів, які зображено на храмі, можуть бути підтвердженням того, що витрати розподілялися серед декількох осіб. Не виключено, що в будівництві взяла участь також і місцева громада, можливо, як власник деяких прав на церкву, або навіть в якості головного спонсора.²⁸

Фотознімки виготовив Аттіла Мудрак (1-2, 6,8,10-11) та Сілард Папп (7), джерело архівних матеріалів: центр імені Форстера, науково-технічний архів, архівний №: K6079 (3), K6080 (4), K6077 (5); заміри Будапештського технічного університету (9).

Примітки:

¹ Mon. Vat. I/1.: 333., 350., 365.

² *unacum ecclesia lapidea sub honore beati Johannis Baptiste* (MOL, DL 41387; AO VII.: 602.; № 322.; Дерффі 1963. 546.

³ 1374р.: *in qua (Nogmuse) ecclesia lapidea in nomine sancti Joannis Baptiste – KÁROLYI OKL. I.: 346.; № 213.; 1413: ecclesiam lapideam cum sepultura – ZsO IV.: 167.; No 622.*

⁴ CSÁNKI I.: 412; див. також: дослідження *Петера Немета* в цьому томі.

⁵ Внутрішня довжина церкви 13,8, ширина 6,15, висота близько 6,5 м, див.: Центр ім. Форстера, Архів, інв. ном.: K 6080, 6084.

⁶ Хоча в даний час північну та західну стіну будівлі покрито штукатуркою, на основі даних про інші стіни, очевидно, ці також викладені з квадери. Під час останнього ремонту шви на поверхні квадери було заповнено цементним розчином і було пофарбовано в чорний колір, внаслідок чого будівля тепер більш схожа на модний кам'яний мур сімейного котеджу, аніж на будівлю, якій багато сотень років, де проводяться божественні відправи. Тесані елементи конструкції як ззовні так і зсередини побілені.

⁷ На архівних планах ще було зафіксовано також оригінальний цокольний карниз, що тягнувся вздовж північної стіни нефу, див.: Центр ім. Форстера, Архів, інв. ном.: K 6079, 6093.

⁸ Дослідження дещо різної форми профільних обломів див. Центр ім. Форстера, Архів, інв. ном.: K 6080, 6078, 13199.

⁹ Дослідження див. там же

¹⁰ Дві опори південної стіни частково закриваються притвором південного входу, збудованим після 1830 року, див.: CSÁNYI–LUX 1943. 229.

¹¹ Дані про розміри див.: Центр ім. Форстера, Архів, інв. ном.: K 6084.

¹² Центр ім. Форстера, Науковий архів, Протоколи досліджень Ромера, XVI. 20.

¹³ На архівних зображеннях фасадна сторона опор, як правило зруйнована, потрійного членування на них розібрати не можна. Однак, на найбільш ранньому з них – малюнку Ференца Шульца, зробленому в 1864 році, вони зображені в теперішньому стані (Центр ім. Форстера, Архів, інв. ном.: K 13199). Допустимо, що ці опори були зроблені не через проблему псування стану після середньовічної епохи, а через те, що церква мала якесь продовження в західному напрямку. Цьому заперечує не тільки те, що ми не маємо про це жодних подальших даних, а й значна товщина опор в порівнянні зі стінами церкви, а також те, що безпосередньо за ними схил гори крутішає догори.

¹⁴ Його заміри див.: Центр ім. Форстера, Архів, інв. ном.: K 6077, 6078, 6087, 13199

¹⁵ Схожого типу рельєф можна було раніше бачити над західним входом будівлі, яка ймовірно, була надбаньською спостережною церквою в сатмарському селі Теуцій-де-Сус (Táuti de Sus), див.: KOLLÁR 2011. 234. і фото 10–11. (Emődi Tamás). Також: HENSZLMANN 1864. 150.

¹⁶ Його заміри див.: Центр ім. Форстера, Архів, інв. ном.: K 6078, 13200.

¹⁷ Роздільний валик заміщений відрізком труби, але в часи Шульца та, згідно архівних досліджень, ще й пізніше, він був ще в оригіналі: Центр ім. Форстера, Архів, інв. ном.: K 6079, 6089, 6091, 13199, 13200. На одному з фотознімків 1978-го року ще видно кам'яний роздільний валик. Центр ім. Форстера, Фотоархів, інв. ном.: 77178.

¹⁸ На північному боці поверхня замкового каменю, що звернута до нефу, стесана на товщину скосу гранів.

¹⁹ HENSZLMANN 1864. 150; Центр ім. Форстера, Архів, інв. ном.: K 13200.

²⁰ KÖN Науковий Архів, Записи Ромера, XVI. 19–20.; RÓMER 1874. 127 (В своїй книзі Ромер, очевидно, переплутав побачене в Великому та в Малому Мужієві, що в своєму конспекті ще було ним представлено окремо. На основі його записів можна однозначно визначити, яка інформація стосується якої церкви.); див. також: HENSZLMANN 1864. 136, 150.

²¹ Стосовно Берегова та Малого Мужієва див. реферат, а також опис в даній книзі.

²² Вияснення цих питань затруднене ще й тим, що через заповнення швів кладки зовнішніх стін неможливо встановити, наприклад, котрий з контрфорсів був побудований разом з стіною, а котрий згодом.

²³ На другому поверсі західної частини братиславської церкви таким склепінням було перекрито середній та північний інтер'єри, див.: *Sigismundus rex et imperator* 2006. 656–657 (Juraj Žary).

²⁴ Див. описання оклівської церкви в даній книзі.

²⁵ Про півциркульне завершення див. описання виноградівської церкви на сторінках цієї книги. Рання згадка про форму щита з загостреною підставою. (*Sigismundus rex et imperator* 2006. 412.: No 4.130 – Jékely Zsombor) чи на надмогильному пам'ятнику Яноша Франгепана (†1436) (ENGEL–LÖVEI–VARGA 1983. мал. 46–47 та 22–23).

²⁶ Див. про це описання с. Мале Мужієво в даній книзі.

²⁷ Див. дослідження *Петера Немета*, приведені в даній книзі; а також: МАКСАЙ 1990. I.: 181.

²⁸ Про ці можливості див.: KUBINYI 1999. 269–286.; Стосовно Великого Мужієва див. дослідження *Петера Немета*, приведені в даній книзі.